विषय–संस्कृत

कक्षा–10

इसमें एक प्रश्न–पत्र 70 अंकों तथा समय 3 घण्टे का होगा।

इस विषय में 70 अंक की लिखित परीक्षा होगी तथा 30 अंकों का आन्तरिक मूल्यांकन विद्यालय स्तर पर किया जायेगा। सम्पूर्ण पाठ्यक्रम के आधार पर प्रश्न–पत्र में वस्तुनिष्ठ प्रश्नों का भी उल्लेख होगा तथा उसके उत्तर के रूप में तीन या चार उत्तर प्रश्न–पत्र में अंकित होंगे। उनमें से एक शुद्ध उत्तर होगा। उसका उल्लेख पुस्तिका में छात्र को अंकित करना होगा तथा उनका अंक विभाजन निम्नवत् होगा–

दीनबन्धु ज्योतिबाफुले नामक पाठ को निम्नवत जोड़ा गया–

दीनबन्धुः ज्योतिबा फुले

ज्योतिरावगोविन्दराव इत्याख्यस्य जन्म अप्रैल मासस्य एकादशदिनांके सप्तविंशत्यधिक अष्टादशखीष्टाब्दे (11 अप्रैल, 1827) पुणे नामके स्थानेऽभवत्। अयं महात्मा फुले एवं ज्योतिबा फुले नाम्ना प्रचलितो एको महान भारतीयविचारकः समाजसेवकः लेखकः दार्शनिकः क्रान्तिकारीकार्यकर्ताच आसीत्। त्रयोधिकसप्ततिः अष्टादशशततमे खीष्टाब्दे(1873) अयं महाराष्ट्रे सत्यशोधकसमाजनामकीं संस्थां संगठितवान्। नारीणां दलितानाञ्चोत्थानायायमनेकानि कार्याण्यकरोत्। भारतीयाः मानवाः सर्वे शिक्षिताः स्युः अस्य एतत् चिन्तनमासीत्। तस्य पूर्वजाः पूर्वं सतारातः आगत्य पुणे नगरं प्रत्यागत्य पुष्पमालां गुम्फयन् स्वजीवनं निर्वापयामास। परिणामस्वरूपे मालाकारस्य कार्ये संलग्नाः इमे 'फुले' नाम्ना विख्याताः अभवन्। महानुभावोऽयं प्रारम्भिककाले मराठीभाषां अपठत् किन्तु दैववशात् अस्य शिक्षा मध्येऽवरुद्धा संजाता। सः पुनः पठितुं मनसि विचार्य एकविंशतिं वर्षस्यावस्थायां आंग्लभाषायाः सप्तम्याः कक्षायाः शिक्षां पूरितवान्। चत्वारिंशत् अधिकाष्टादशशतमे (1840) खीष्टाब्दे अस्य विवाहः सावित्री नाम्न्याः कन्यया साकमभवत्। अस्य भार्यापि स्वयमपि एका प्रसिद्धा समाजसेविका संजाता। समाजस्योन्नतये स्वभार्यया सह मिलित्वाऽयं दतितोत्थानाय स्त्रीशिक्षायै च कार्यमकरोत्। ज्योतिबा फुले भारतीय समाजे प्रचलितजात्याधारितविभाजनस्य पक्षौ नाऽसीत्। सः वैधव्ययुक्तानां नारीणां एवं अपराणाअपराणांनारीणां कृते महत्त्वपूर्णं कार्यं कृतवान्। कृषकाणां दशां वीक्ष्य दुःखितोऽयं तेषाम् उद्धाराय सततप्रयत्नशीलः आसीत्। स्त्रीणामसफलतायाः कारणं तेषामशिक्षैव विद्यते इति विचार्य सः अष्टचत्वारिंशत् अधिकाष्टादशखीष्टाब्दे (1848 ई0) एकः विद्यालयः संचालितवान्। अस्य कार्याय देशस्यायं प्रथमो विद्यालयः आसीत्। बालिका–शिक्षायै शिक्षिकायाः स्वल्पता दृष्ट्वा सः स्वयमेव शिक्षकस्य भूमिकां अनिर्वहत्। अनन्तरं स्वभार्यां शिक्षिकारूपेण नियुक्तवान्। उच्चसंवर्गीयाः जनाः प्रारम्भ कालाद् एव तस्य कार्ये बाधां स्थापयितुं कटिबद्धाः आसन्। परञ्च अयं स्वकार्ये प्रयतमानः अग्रगण्यः अभवत्। तं अग्रे गतिशीलं दृष्ट्वा ते दुर्जनाः तस्य पितरं प्रति अशोभनीयं कथनमुक्ता।

दम्पतिं स्वगृहात् बहिः प्रेषितवान्। स्व गृहात् बहिर्गमने सति तस्य कार्यावरुद्धं संजातम् परञ्च शीघ्रातिशीघ्रमेव सः बालिका शिक्षायै त्रयो विद्यालयाः उद्घाटितवान्।

अस्य हृदि सन्तमहात्मानं प्रति बहुरुचिरासीत्। तस्य विचारेषु ईश्वरस्य सम्मुखे नर–नारी सर्वे समानाः सन्ति तेषु श्रेष्ठता लघुता अशोभनीया विद्यते। दलितजनानामसहायानाञ्च न्यायार्थं महापुरुषोऽयं 'सत्यशोधकसमाजम्' स्थापितवान्। अस्य सामाजिकसेवाकार्यं विलोक्य अष्टाशीति अधिकाष्टादशशततमे खीष्टाब्दे (1888 ई0) मुम्बई नगरस्य एका विशालसभा तं 'महात्मा' इत्युपाधिना अलंकृतवान्। ज्योतिबा महोदयेन ब्राह्मणपुरेहितेन बिनैव विवाहसंस्कारमकारयत्। अस्य संस्कारस्य मुम्बई न्यायालयात् मान्यता सम्प्राप्ता। स तु बालविवाहस्य विरोधी एवञ्च विधवाविवाहस्य समर्थकः आसीत्। स्वजीवनकाले स तु अनेकानि पुस्तकानि अलिखत्, यथा–तृतीयरत्नं, छत्रपतिशिवाजी, राजाभोसले इत्याख्यस्य पँवाडा, ब्राह्मणानां चातुर्यम्, कृषकस्य कशा (किसानों का कोड़ा) अस्पृश्यानां समाचारं (अछूतों की कैफियत) इत्यादयः। महात्मा

BYJU'S The Learning App

ज्योतिबा एवं तस्य संगठनस्य संघर्ष कारणात् सर्वकारेण 'एग्रीकल्चरएक्ट' इति स्वीकृतम्। धर्मसमाजस्य परम्परायाः सत्यं सर्वेषां सम्मुखमानेतुं तेन अन्यानि अपराणि पुस्तकनि–रचितानि। ज्योतिबा बुद्धिमान् महान् क्रान्तिकारी–भारतीयविचारकः समाजसेवकः लेखकः दार्शनिकश्चासीत्। महाराष्ट्रनगरे धार्मिकसंशोधनमान्दोलनं प्रचलनासीत्। जातिप्रथामुन्मूलनार्थमेकेश्वरवादं स्वीकर्तुं 'प्रार्थना समाजस्य' स्थापना संजाता। अस्य प्रमुखः गोविन्द रानाडे आरजी भण्डारकरश्चासीत्। अयं महान् समाजसेवकः अस्पृश्यानां उद्धाराय सत्यशोधक समाजस्य स्थापनाम् अकरोत्। महात्मा ज्योतिबा फुले (ज्योतिराव गोविन्द राव फुले) महोदयस्य मृत्युः नवम्बर मासस्य अष्ट विंशति दिनांके नवत्यधिक अष्टादशशततमे खीष्टाब्दे (28 नवम्बर, 1890 ई0) पुणे नगरे अभवत्।

अस्पृश्यनां दुःखोन्मूलने अस्य भूमिका अकथनीया विद्यते। पुणे नगरे दलितानां गतिः शोचनीयासीत्। उच्च जातीनां कूपात् जलं नेतुं ते मुक्ताः नासन्। ते दलिताः सन्ति–अतः तेषां तस्मात् कूपात् जलं आनेतुं नाधिकारः। दलितानामेतादृशीं दुर्दशां दृष्ट्वा दृष्ट्वा तस्य हृदयं विदीर्णो जातः। तदैव सः स्व मनसि विचारयामास यत् एषां दुःखम् दूरी करणीयम्। अयं महानुभावः तेषां अमानवीयं व्यवहारं दृष्ट्वा सः स्व गृहस्य जल संचयकूपं अस्पृश्यानां कृते मुक्तं कृतवान्। सः नगरपालिकायाः सदस्यः आसीत्। अतः तेषां कृते सार्वजनिक स्थाने जल सञ्चय कूपम् स्यात् एतत् प्रबन्धनं कृतम्। मालाकारसमाजस्य महात्मा ज्योतिबा फुले एव एतादृशः महामानवः आसीत् यः निम्नः जातीनां जनानां कृते समानतायाः अधिकारस्य आजीवनं कार्यमकरोत्।

अस्य सहधर्मचारिणी सावित्रीबाई अस्य कार्येण प्रभाविता आसीत्। अतः सा नारीं शिक्षेतुं कटिबद्धासीत्। यदा सा नारीं पाठयितुं प्रारब्धवती तदैव दलितविरोधिनः उच्चस्वरैः विरोधं प्रकटयन् उक्तवन्तः यत् एका हिन्दूनारी शिक्षिका भूता समाजस्य धर्मस्य च विरोधं कर्तुं शक्नोति। नारी जातेः पठनं पाठनं धर्म विरुद्धं वर्तते। सावित्रीबाई यदा विद्यालयं गच्छति स्म तदा तस्याः उपरि मृत्तिकां गोमयं प्रस्तरखण्डं नारीशिक्षा विरोधिनः प्रक्षेपयन्ति स्म। एवञ्च व्यंग्यबाणैः अपीडयन् तथापि सा स्वकर्त्तव्यात् विमुखा न संजाता। मराठी शिक्षकः शिवराम भवालकरः अस्याः प्रशिक्षकः आसीत्। इयं उपेक्षितानां दलित् नारीणां कृते बहु विद्यालयं संचालितवती।

द्विपंचाशत् अधिकाष्टादशशतमे खीष्टाब्दे फरवरीमासस्य सप्तदशदिनांके (17 फरवरी, 1852) अस्य विद्यालयस्य निरीक्षणं संजातम्। परिणामस्वरूपे अस्य अष्टादशविद्यालयः संचालितः अभवन्। नवम्बरमासस्य षोडशदिनांके विश्रामबाडा इतिस्थाने सार्वजनिकअभिनन्दनसमारोहे अस्याः अभिनन्दनं सम्पन्नम्। अस्माकं देशस्य इतिहासे सावित्री फुले प्रथमदलित शिक्षिकायाः गौरवेणालंकृता।

....

गद्य भारती में से पाठ 1–भारतीय जनतंत्रम 2– भारते जनसंख्या समस्या 3– योजना महत्वम् एवं 4– गजेन्द्र मोक्षः नाम पाठों को हटाया गया।

पद्यपीयूषम् में से पाठ 1– वर्षा वैभवम् 2– नगाधिराजः 3– सिद्धार्थस्य निर्वेदः एवं 4– उपनिषद् सुधा नामक पाठों को हटाया गया।

मंगलम् को निम्नवत जोड़ा गया–

द्यौः शान्तिरन्तरिक्ष शान्तिः पृथवी शान्ति रापः

शान्तिरोषधयः शान्तिर्वनस्पतयः शान्तिर्विश्वे देवाः

शान्ति ब्रहमा शान्तिः सर्व शान्तिः शान्ति देवाः शान्तिः

समा शान्तिरेधि।

(यजुर्वेद– 36 / 17)

खण्ड क **(गद्य, पद्य आशुपाठ)** **35 अंक**

गद्य

BYJU'S
The Learning App

1–गद्य खण्ड का सन्दर्भ सहित हिन्दी में अनुवाद 2+5=7 अंक

2–पाठ सारांश 4 अंक

पद्य

1–पद्यांश की सन्दर्भ सहित हिन्दी में व्याख्या 2+5=7 अंक

2–सूक्तियों की सन्दर्भ सहित व्याख्या 1+2=3 अंक

3–किसी एक श्लोक का संस्कृत में अर्थ 5 अंक

आशुपाठ–

1–पात्र चरित्र–चित्रण (हिन्दी में) 4 अंक

2–लघु उत्तरीय प्रश्न (संस्कृत में) 5 अंक

खण्ड 'ख' (व्या 5 ङ ानुवाद, रचना) 35 अंक

व्याकरण–

1–प्रत्याहारों का सामान्य परिचय एवं वर्णों का उच्चारण स्थान 2 अंक

2–सन्धि 3 अंक

1–हल् सन्धि– मोऽनुस्वारः, अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः।

2–विसर्ग सन्धि–विसर्जनीयस्य सः, ससजुषो रुः, अतोरोरप्लुतादप्लुते, हशि च।

3–शब्द रूप– 2 अंक

अ–पुल्लिङ्ग–पितृ, भगवत्, गो, करिन्, राजन्।

ब–स्त्रीलिङ्ग–नदी, धेनु, वधू, सरित्।

स–नपुंसकलिङ्ग–वारि, मधु, नामन्, मनस, किम्, यद्, अदस्।

4–धातुरूप––(लट्, लृट्, लोट्, लङ् तथा विधिलिङ् लकारों में)– 2 अंक

अ–परस्मैपद–भू, पा, वस्, स्था, नश्, आप, इष्।

ब–आत्मनेपद–वृध्, जन्।

स–उभयपद–नी, दा, ज्ञा, चुर्।

5–समास––समासों के विग्रह सहित उदाहरण– 2 अंक

अव्ययीभाव, द्विगु, बहुव्रीहि।

6–कारक––विभक्ति––निम्न सूत्रों के आधार पर कारक–विभक्ति ज्ञान एवं प्रयोग 2 अंक

कर्तुरीप्सिततमं कर्म, कर्मणि द्वितीया, साधकतमं करणम्

BYJU'S
The Learning App

कर्तृकरणयोस्तृतीया, कर्मणा यमभिप्रैति स सम्प्रदानम्,

चतुर्थी सम्प्रदाने, ध्रुवमपायेऽपादानम् अपादाने पंचमी,

आधारोऽधिकरणम्, सप्तम्यधिकरणे च।

7—प्रत्यय—क्त, क्तवतु, क्तिन्, क्त्वा, ल्यप्, शतृ, शानच्, तुमुन्, मतुप्, ठक्, त्वा, तल्, टाप्, अनीयर्, इन्।
2 अंक

8—वाच्य परिवर्तन
2 अंक

अनुवाद—

1—हिन्दी अनुच्छेद का संस्कृत में अनुवाद 6 अंक

रचना—

1—निबन्ध (कम से कम आठ वाक्य) 8 अंक

2—संस्कृत शब्दों का वाक्यों में प्रयोग 4 अंक

जनसंख्या, पर्यावरण, स्वास्थ्य शिक्षा एवं ट्राफिक रूल्स की जानकारी हेतु प्रश्न निबन्ध के रूप में पूछे जायेंगे।

निर्धारित पाठ्य—पुस्तक

निम्नलिखित पाठ्य—पुस्तकों के सम्मुख अंकित पाठ्यवस्तु (माध्यमिक शिक्षा परिषद् द्वारा निर्धारित अंश का अध्ययन करना होगा)—

1—संस्कृत व्याकरण—1—प्रत्याहारों का सामान्य परिचय एवं उच्चारण स्थान

2—सन्धिव्यंजन,एवं विसर्ग सन्धियों का परिचय एवं अभ्यास

3—समास—अव्ययीभाव, द्विगु, बहुव्रीहि।

4—कारक एवं विभक्ति परिचय।

5—वाच्य—परिवर्तन।

6—अनुवाद—

1—सामान्य नियमों सहित अभ्यास।

2—कारक एवं विभक्ति ज्ञान।

3—अनुवाद अभ्यास।

7—प्रत्यय।

8—शब्दरूप—संज्ञा, सर्वनाम तथा संख्या वाचक शब्दों के तीनों लिङ्गों में रूप।

9—धातुरूप—परस्मैपद, आत्मनेपद तथा उभयपद में धातुओं के रूप।

10—संस्कृत पदों का वाक्यों में प्रयोग।

11—संस्कृत वाक्य शुद्धि—

12—संस्कृत में निबन्ध—

1—विद्या

2—सदाचारः

3—परोपकारः

4—सत्संगति

BYJU'S The Learning App

5–अहिंसा परमोधर्मः

6–मातृभूमिः

7–वसुधैव कुटुम्बकम्

8–राष्ट्रीय एकता

9–अनुशासनम्

10–राष्ट्रपिता महात्मागांधी

11–संस्कृत भाषायाः महत्वम्

12–भारतीय कृषकः

13–हिमालयः

14–तीर्थराज प्रयागः

15–वनसम्पत्

16–पर्यावरणम्

17–परिवारकल्याणम्

18–राष्ट्रपक्षी मयूरः

19–यौतुकम्

20–दूरदर्शनम्

21–क्रिकेटक्रीडनम्

संस्कृतगद्यभारती

संस्कृत साहित्य पर एक दृष्टि

माङ्गलिकम्।

1–कविकुलगुरुः कालिदासः

2–उद्भिज्ज–परिषद्

3–नैतिकमूल्यानि

4–विश्वकविः रवीन्द्रः

5–कार्यं वा साधयेयम् देहं वा पातयेयम्

6–आदि शंकराचार्यः

7–संस्कृतभाषायाः गौरवम्

8–मदनमोहन मालवीयः

9–जीवनं निहितं वने

10–लोकमान्यः तिलकः

11–गुरुनानकदेवः

12–दीनबन्धु ज्योतिबाफुले

संस्कृत पद्य पीयूषम्–

1–लक्ष्य–वेध–परीक्षा

2–वृक्षाणां चेतनत्वम्

3–सूक्ति सुधा

4–क्षान्ति–सौख्यम्

5–विद्यार्थीचर्या

6–गीतामृतम्

7–जीव्याद् भारतवर्षम्

परिशिष्ट

कथा नाटक कौमुदी–

1–महात्मनः संस्मरणानि

2–कारुणिको जीमूतवाहनः

3–धैर्यधनाः हि साधवः

4–यौतुकः पापसञ्चयः

5–भोजस्य शल्यचिकित्सा

6–ज्ञानं पूततरं सदा

7–वयं भारतीयाः

आन्तरिक मूल्यांकन– **अंक 30**

शैक्षणिक सत्र में प्रत्येक दो माह में– (अन्तिम सप्ताह में)

प्रथम–अगस्त माह में – अंक 10– वाचन (वाद–विवाद, भाषण, विचाराभिव्यक्ति आदि)

द्वितीय–अक्टूबर माह में –अंक 10 – (व्याकरण सम्बन्धी)

तृतीय–दिसम्बर माह में–अंक 10–सृजनात्मक (नाटक, कहानी, व्यक्ति पत्र लेखन, आदि)

अंग्रेजी कक्षा–10

Poetry Perfect life by Ben Jonson के स्थान पर The Village Song by Sarojini Naidu को सम्मिलित किया गया।

The Village Song

HONEY, child, honey, child, whither are you going?
Would you cast your jewels all to the breezes blowing?
Would you leave the mother who on golden grain has fed you?
Would you grieve the lover who is riding forth to wed you?

Mother mine, to the wild forest I am going,
Where upon the champa boughs the champa buds are blowing;
To the Koil-haunted river-isles where lotus lilies glisten,
The voices of the fairy folk are calling me: O listen!